

ALGUNES RECOMANACIONS PER A L'EXPOSICIÓ ORAL DEL TREBALL DE FINAL DE GRAU

Josep Ma. de Dios Marcer
Professor de Dret Internacional Privat
Facultat de Dret. UAB

La realització del Treball Final de Grau pot comportar, en alguns casos, la possibilitat de defensa de la recerca davant un tribunal especialment nomenat per a aquest objectiu. Això vol dir que la valoració de l'estudi que ha donat lloc al document presentat es farà, no tant sols per la seva forma i pel seu contingut, sinó també tenint en compte la seva presentació oral i la capacitat de qui el defensa de respondre les qüestions que des del tribunal i hagin estat formulades. Modestament, vull oferir algunes pautes que poden ser útils a l'alumnat en aquest moment del Treball.

I. LA FORMA DE L'EXPOSICIÓ ORAL

Tota exposició oral és en sí mateixa un acte que està revestit d'uns aspectes formals en el quals, entre d'altres, cal tenir present l'objectiu de l'acte, les persones a les que ens adrecem, vetllar per la cura del llenguatge, fer un bon ús de la gestió del temps, i per descomptat cuidar el que coneixem com a llenguatge no verbal. Així mateix cal tenir consciència de l'acte que hem de dur a terme: es tracta de una exposició oral. I això significa que no és una lectura de un text. Ben al contrari, el que hom espera d'aquesta presentació és un discurs ben estructurat, no llegit, exposat de forma comprensiva per a les persones a les que s'adreça, i sempre regit pel principi de rigor.

1. El llenguatge no verbal

Em referiré com a llenguatge no verbal a tots aquells aspectes i actituds que, més enllà de la paraula, emeten o trameten estat d'ànim, consideracions envers els altres o domini de la situació. La importància d'aquest llenguatge no verbal en l'àmbit jurídic queda palesa fins i tot

en la pròpia jurisprudència, tant del Tribunal Constitucional com del Tribunal Suprem, en les que els òrgans jurisdiccionals deixen constància d'aquesta eina¹.

Hi ha quatre eines en les que qui fa l'exposició i defensa ha de prestar-hi especial atenció: la veu, la mirada, la posició corporal i us de l'espai i del temps. Quant a la primera, cal tenir en compte el to, el ritme i l'entonació. Això vol dir que hem de utilitzar un to prou elevat com perquè el tribunal senti i entengui el nostre discurs, però no tant alt com que resulti incòmode o fins i tot agressiu o intimidatori. Així mateix, també cal tenir cura de la velocitat de l'exposició. Un ritme molt ràpid manifesta nerviosisme i ganes d'acabar l'exposició, cosa que en cap cas és positiva. En canvi, un ritme massa lent no tramet seguretat, i per tant envia un missatge de incomoditat que pot afectar negativament a la interpretació que en faci el tribunal, i fins i tot fer-li perdre el fil de l'exposició "desconnectant" del discurs. Finalment, és necessari vetllar l'entonació. Cal evitar cantarelles o excessives alteracions de la veu o del ritme. Hem d'optar per una solució que faci que el nostre discurs sigui possible de seguir, amb moments puntuals d'emfasització quan estimem necessari puntualitzar algun aspecte que considerem rellevant, i amb incorporacions de tècniques d'oratòria que contribueixin a captar i mantenir l'atenció de les persones a les que ens adrecem.

El segon element important és la mirada. Hem de tenir en compte que estem exposant i defensat un treball que coneixem perquè hi hem aprofundit, i que ho fem davant de un Tribunal que ens escolta i espera rebre informació no nova (ja que disposa de la versió escrita), però sí expressada i ordenada de una altra manera. Cal entrar a l'acte mirant i saludant al Tribunal, no cap cot i mirant al terra, o evitant als membres que ens han d'avaluar. Ja en l'exposició, tot i que és possible fer llambregades al document on hi hagi el nostre discurs, cal anar combinant la mirada al Tribunal amb la mirada a la sala, si és que hi ha públic. En qualsevol cas, tot i que en cap cas hem d'evitar la mirada directa, aquesta no ha de ser agressiva o que incomodi a qui la rep. Hem de buscar una mirada de complicitat i cordialitat, en la que establim una comunicació amb les persones a les que ens adrecem, i que pot anar acompanyada de breus gestos o suaus moviments de cap.

Un tercer aspecte important és la posició corporal. Hem d'evitar la gesticulació excessiva, que dispersa l'atenció de qui ens escolta i per tant que no s'atengui al què es diu. Però a l'altra banda hem d'evitar també postures encongides, plegament de braços, frecs o plegaments de les mans, passar-les constantment pel cabell, o fins i tot amagar-les sota la taula. El millor

¹ Vid. STC 11/2007, de 15 de gener de 2007 i SSTS de 4 de desembre del 2006 (8410/2006), o de 27 de febrer de 2003 (2328/2003).

consell, al meu parer, és mantenir els avantbraços i les mans sobre la taula, sense aixecar-les massa, tot mantenint l'esquena recta i el cap aixecat en angle recta amb el cos.

Finalment, cal fer un us adequat de l'espai i del temps. En una exposició oral en la que no disposem de massa temps, per tant no cal tenir massa documents, ja que se suposa que som perfectament coneixedors del contingut de treball, de les fonts que hem utilitzat, el desenvolupament que hem fet i les conclusions a les conclusions a les que hem arribat. Cal evitar és fer un gran desplegament de documentació. I si es porta, cal tenir-la controlada. De fet, bàsicament el que necessitarem serà, com a molt, el discurs imprès en lletra grossa (per poder-lo veure ràpidament sense necessitar de fer esforços) i a espai i mig o doble espai, per una sola cara (passem els fulls sense girar-los); uns fulls en blanc per prendre notes de les observacions i preguntes que ens pugui fer el Tribunal; un bolígraf, i el propi TFG. Això hauria de ser més que suficient per a reeixir amb èxit la presentació defensa del treball.

Pel que fa a la gestió del temps, és una qüestió rellevant que cal controlar. Això significa que hem d'adaptar el nostre discurs al temps que ens ha estat adjudicat. Haurem de decidir amb precisió allò que cal dir, identificar el que és realment important, i recordar que el Tribunal disposa de la totalitat del document que es presenta i defensa. Evidentment hi ha un marge de maniobra. Si disposem de quinze minuts, per exemple, podem disposar fins a un marge de un minut amunt o avall, però no cal anar més enllà. Tot el que fem de més li restem de temps al Tribunal per les seves intervencions, o a les nostres respostes. O, en darrer lloc, ocupem el temps de tothom qui ve darrera nostre per dur a terme la seva exposició i defensa.

2. El llenguatge verbal

Si tot el que hem vist fins ara fa referència a aspectes que no estan en el contingut del discurs pròpiament dit, entrarem ara en l'àmbit de l'expressió oral. I en aquest cas no faré referència a l'estructura de l'exposició, que ho desenvoluparé en el capítol següent, sinó en aspectes formals i sintàctics que al meu parer son recomanables en tot discurs de defensa de un treball de recerca jurídic.

En primer lloc, el més important és com adreçar-nos als membres que componen el Tribunal. L'exposició i defensa de un treball de recerca a la universitat és un acte formal. Ens trobem en l'àmbit acadèmic, i al menys en el mon jurídic són actes que estan embolcallats de formalismes. Per tant el que hem de tenir en compte és que sempre ens adreçarem als membres de l'òrgan avaluador amb el formalisme "vostè" o "vostès". I si es produeix un debat, i en el seu desenvolupament dissentim amb el que expressa/en algun o la totalitat dels seus membres mantindrem les formes, i ho argumentarem científicament. D'altra banda, tot i que

el tribunal està compost per tres membres i el valor del vot és el mateix per a tothom, sempre hi ha una presidència que té la funció de presidir i gestionar formalment l'acte. A qui ostenti aquesta presidència habitualment se li reconeix referint-nos-hi amb els termes de "senyora presidenta" o "senyor president". Finalment, si coneixem la categoria acadèmica de les persones que en formen part, és convenient utilitzar-la. Això significarà adreçar-nos a aquests membres com a "Doctora/Doctor ..." si tenen aquesta categoria, i si no la tenen ens hi referirem com a "senyora/senyor...".

La segona qüestió que hem de tenir en compte és la sintàctica. Cal estructurar bé les frases, ordenar-les i fer servir la terminologia escaient per tal que tot plegat tingui sentit, i sobre tot el sentit que volem que tingui. Per tant, ens trobem davant de un doble repte: utilitzar la sintaxi adequada amb la terminologia pròpia de la disciplina amb la que estem treballant. Cada discurs té les seves característiques. En el cas del TFG hem de tenir en compte que es tracta de un acte acadèmic, d'avaluació de un treball de recerca sobre un tema jurídic, i que a qui ens adrecem son acadèmics professionals del Dret i no un públic aliè a aquests temes.

Així, i pel que fa a la sintaxi, hem de fer frases que expressin molt bé les nostres idees i les deixin molt clares a qui siguin les persones interlocutores. La presentació escrita i el discurs oral parteixen de regles molt diferents, i per tant per a l'exposició oral no podem partir de l'estructura escrita. Cal endreçar-ho i presentar-ho de forma diferent. Per tant serà important fer frases coherents, fent les puntuacions i èmfasis que calguin, però alhora evitant excessives subordinacions que facin perdre el fil del discurs a qui ens escolti. Per això pot ser convenient servir-nos, per exemple, d'ordinals per exposar de forma ordenada algunes idees, si resulta necessari. Sobre tot, és molt important estructurar bé les frases posant tots els seus elements on toca (subjecte, verb, predicat), i no fer-les inacabables que facin perdre al qui ens escolta la primera idea que la va iniciar, o que resultin tant entortolligades que siguin incomprendibles. La simplicitat i la claredat no son antagòniques amb el rigor i l'esperit científic. I aquests darrers son els dos eixos que no hem de perdre de vista. Per tant hem de tenir cura de preparar un discurs amb coherència sintàctica, que deixi clar el missatge que volem trametre, però en el que el rigor i el llenguatge científic que correspongui en cada cas en siguin elements rellevants.

I en aquest punt, el segon element que volia assenyalar és precisament el del llenguatge científic. El Dret és una part del coneixement que disposa de una terminologia pròpia, i de la que cal tenir molta cura en el seu us. Sabem perfectament que utilitzar un terme o un altra comporta habitualment referir-nos a institucions jurídiques diferents i, per tant, a relacions

humanes que tenen conseqüències també diferents. Cal que en la nostra exposició oral utilitzem el llenguatge jurídic precís que pertoqui en cada moment. Això ens permetrà ser més precisos en el nostre discurs i el contextualitzarem en l'entorn científic en el que hem d'emmarcar-lo.

II. EL CONTINGUT DE L'EXPOSICIÓ

Cal entrar ara en el segon aspecte essencial de la nostra exposició: el contingut del discurs. I és que si hem de saber com dir les coses, no cal oblidar el què volem dir. I tot i que no entrarem en la part material del que volem exposar, perquè això variarà en funció de cada recerca, sí que ens introduïrem en dues qüestions importants: l'esquema del discurs i algunes eines que podem utilitzar per captar millor l'atenció o tenir un atractiu més gran en el que volem dir.

1. L'esquema de l'exposició oral

Un discurs o una exposició oral no és tant sols un conjunt de idees o de consideracions que volem fer arribar a qui ens adrecem, sinó que és un conjunt ordenat. I per tant no ens hem de plantejar tant sols dir molts o poques coses, sinó d'estructurar-les, endreçar-les, ordenar-les, de manera que les idees vinguin una darrera de l'altra, i la posterior sigui conseqüència de l'anterior. En aquest esquema ha d'haver-hi al menys quatre punts que hem d'abordar: la presentació i la justificació del treball; la metodologia i les fonts utilitzades; l'esquema que estructura el treball i el seu desenvolupament i, finalment, les conclusions a les que hem arribat.

a) Presentació i justificació del treball.- Cal començar l'exposició, al meu entendre, saludant al Tribunal, demanant la vènia i tot seguit entrar al nostre discurs. El millor és començar identificant la recerca que hem dut a terme i que defensarem. Per tant haurem de dir quin és el treball que hem fet i presentem, els motius que ens han portat a prendre la decisió de desenvolupar la recerca de que es tracti i justificar-ne el seu interès. Ambdues qüestions no han de suposar una gran inversió de temps, però contribueixen a situar el treball, personalitzar-ne el interès de la temàtica per part de qui el presenta i justificar-ne la seva vàlua com a recerca.

b) Metodologia i fonts.- Un cop presentat i justificat el treball, cal introduir la metodologia i les fonts emprades pel seu desenvolupament. L'elaboració de tot treball de recerca exigeix un procediment i un ordre d'actuacions per tal per anar avançant en la cerca, l'estudi, la reflexió i

la redacció. Ara bé, al parlar de metodologia no em vull referir a aquest procediment, sinó als mètodes utilitzats en la recerca. Els que més s'utilitzen acostumen a ser els següents: el mètode empíric (fonamentat en la recopilació de dades i estudis; seria la part de l'estudi fonamentada en les evidències, les proves o dades que hem obtingut i que ens permeten arribar a conclusions)²; el mètode inductiu (que parteix de l'observació, de qüestions concretes, i a partir d'aquí arribem a conclusions més àmplies o generals); el mètode deductiu (que seria el contrari, passar d'afirmacions generals a la seva relació amb qüestions particulars); el mètode analític (que com diu el seu nom parteix de l'anàlisi, de l'estudi de la institució de que es tracti de tots els seus elements); el mètode sintètic (que seria com la conseqüència del mètode analític i que seria com arribar a construir a partir de les dades que tenim del que hem analitzat) el mètode exegètic (basat en l'estudi dels elements gramaticals i intentant analitzar la intenció del poder legislatiu o judicial en les seves actuacions); o el mètode comparatiu (intentant fer una aproximació a altres ordenaments per veure els orígens, les semblances o les diferències entre les institucions estudiades).

També és rellevant informar de les fonts a les que hem accedit. En aquest sentit ens trobarem bàsicament amb fonts normatives (legislació de diferent origen i categoria), jurisprudencials (decisions jurisdiccionals de diferents ordres, nacionals, estrangers o internacionals), doctrinals (manuals, monografies, obres col·lectives, articles doctrinals, ...); tot i que també podem recórrer a altres fonts no específiques del dret, però que ens poden resultar necessàries o de utilitat com poden ser estadístiques, estudis econòmics, sociològics, etc., en funció del tipus de temàtica i perspectiva que vulguem oferir. Aquestes fonts les podem trobar i consultar en diversos formats (paper, electrònic,...). El que hem de fer, en el document escrit, és indicar sempre el seu origen, i en l'exposició oral, de forma més general i sintètica podem indicar els llocs on les hem trobat i les eines utilitzades.

c) Esquema i desenvolupament del treball.- Presentat i justificat el treball, la metodologia i les fonts podem passar a explicar l'enfocament que li hem donat i el seu contingut. El primer aspecte l'oferirem a partir de l'esquema. Cal explicar-lo i justificar-lo per tal de demostrar al Tribunal que l'estudi presenta una lògica i una seqüència. Que cada apartat està estretament connectat amb els altres, i que és l'itinerari marcat el que ens permet arribar a unes conclusions. A continuació procedirem a explicar-ne el seu contingut seguint diferenciant-ne els diferents apartats, i incidint en aquells punts que estimem més importants. A fi de

² Sobre aquest mètode hi ha molta literatura anglosaxona. *Vid*, per exemple, EISENBERG, T., "Empirical Methods and the Law" Cornell Law Faculty Publications, 2000, Paper 364. LAWLESS, L.M. i altres, Empirical methods in law, Ed. Walters Kluwer; o McAdams, R.H & Ulen, TS. "Introduction to Symposium: Empirical and Experimental Methods in Law," University of Illinois Law Review, 2002 p 791.

desenvolupar aquest apartat, el que pot resultar més oportú és partir de una idea central, que és l'eix del treball i per tant del discurs, incorporar-hi les idees o principis secundaris que el sostenen i vesteixen, i desenvolupar-ho tot a partir de un fil conductor.

d) Conclusions.- Es tracta, probablement, de la part més important tant del treball escrit com de l'exposició oral. Allà hi exposem la síntesi de la recerca, fruit de la maduració de l'estudi. En aquest punt la precisió i l'ordre són dos elements molt importants. Les conclusions les haurem d'exposar de forma ordenada i han de incidir en els aspectes claus del nostre treball. En l'exposició oral podem presentar les conclusions de forma diferent: ja sigui amb forma ordinal, ja sigui a partir de un text que les englobi i sintetitzi, però sota una sola conclusió. El que no farem en cap cas serà repetir o llegir el text escrit de les conclusions.

Arribats ja a aquest punt donarem per acabada la nostra presentació i ens posarem a disposició del Tribunal per a les observacions, consideracions i preguntes que cregui oportunes.

2. Contingut de l'exposició oral

Pel que fa al contingut de l'exposició oral, s'ha de cenyir al tema de la recerca, amb un fil conductor i tenint sempre en compte que ens trobem davant de una investigació científica i, per tant, hem de tenir cura en l'ús de la terminologia pròpia de la matèria. Però a banda d'això, hi ha alguns aspectes que poden ser molt útils per tal de fer-la més entenedora i més "captivadora" a qui ens escolti. Per descomptat, les propostes que aquí es presenten no són ni exhaustives (de ben segur que n'hi ha moltes més), ni necessàriament les millors. Tant sols volen ser un ajut a qui presenta el TFG perquè tingui en compte eines que poden contribuir a fer més interessant la seva exposició oral.

1. TÈCNiques PRÒPIES DEL DISCURS

En aquest apartat em referiré a la incorporació durant l'exposició d'algunes eines que poden contribuir a fer-la més interessant, més entenedora i, sobre tot, a mantenir durant l'atenció de qui ens escolti. No n'hi ha prou amb les modulacions de veu (sempre sense cantarella). Cal també altres eines que ens van marcant el camí del discurs i ens van portant cap els punts que volem assenyalar.

En aquest sentit, potser un dels recursos que ens pot ajudar és el de introduir en algun moment (amb moderació, sense fer-ne abús) alguna pregunta a la que òbviament nosaltres donarem resposta. Amb aquesta tècnica posem èmfasi en un punt que considerem rellevant

dins la nostra recerca, i contribuïm a que les persones que ens escolten prestin especial atenció tant al punt en sí mateix, com a la resposta que hi aportem.

Un altre aspecte que ens pot servir d'ajut és la incorporació de un exemple. Davant de situacions complexes, pot ajudar tant a que els altres entenguin millor el que volem dir, com que vegin que nosaltres hem entès la situació i la podem traslladar de la teoria a relacions humanes i jurídiques del nostre entorn. També es pot utilitzar una anècdota. Però cal ser curós, perquè pot resultar descontextualitzada o que no acabi de ser entesa.

Finalment, un aspecte que cal evitar, si no som molt hàbils en la tècnica del discurs, és l'acudit. Podem estar temptats a incorporar alguna qüestió que cridi l'atenció i ajudi a dibuixar un somriure a qui ens adreçem, si és que en el decurs de la nostra recerca ens hem topat amb elements que hi contribueixin. O podem fer paral·lelismes entre aspectes de la investigació amb àmbits que en principi li son llunyans, però que son captivadors i enginyosos. Però ens endinsem en un terreny perillós, que ens pot donar bons resultats, però també ens pot portar disgustos.

2. CITES

Sovint, en les presentacions del treballs de recerca pot resultar oportú incorporar cites doctrinals, legals o jurisprudencials que han estat fonamentals en el document escrit, i que considerem rellevant esmentar-ho. També en aquest cas cal tenir especialment cura en no abusar d'aquest recurs, i recorre-hi tant sols per a supòsits molt rellevants.

3. LENGÜES ESTRANGERES

A nivell lingüístic, el principi base de l'exposició oral és tenir un bon ús de la llengua de l'exposició. En general, els TFG es presenten en català o castellà, tot i que no hi ha inconvenient en que es defensin en altres llengües que puguin ser entenedores pels membres del tribunal o per la seva majoria, essent el més normal les presentacions en anglès o en francès. En aquests casos no hi ha dubte que qui faci l'exposició oral ha de partir de un domini excel·lent d'aquestes llengües, fent una exposició pausada i ben vocalitzada perquè sigui entesa per a tothom.

Però a banda de que una llengua estrangera pugui ser la vehicular de l'exposició i defensa, a vegades també en el discurs presentat en català o castellà pot resultar necessari o convenient fer servir expressions o cites amb llengües estrangeres. Però hem de esforçar-nos per fer un bon ús de la llengua utilitzada. En cap cas és aconsellable voler incorporar una aportació verbal en una llengua estrangera sense saber-la pronunciar.

III. LES RESPOSTES

Un cop feta l'exposició i posats a disposició del tribunal correspon a aquest òrgan prendre la paraula i les persones que el componen formulin els comentaris, observacions, apreciacions i preguntes que creguin convenients. Habitualment en els casos dels TFG parla tothom qui el compona i després es dona la paraula a qui ha fet l'exposició i defensa perquè procedeixi, si ho estima convenient, a respondre i fes les consideracions que estimi oportunes.

És una part molt important del procediment. Es demostra la capacitat d'atenció (recollint totes les preguntes i observacions), d'ordenació i síntesi (ordenant-les i agrupant-les si s'escau per presentar les respostes) i, en definitiva, de capacitat de reacció (responent de forma escaient a les qüestions plantejades).

Per això és important disposar de paper i alguna cosa per escriure per tal d'anar apuntant els temes que ens van suggerint des del tribunal, ordenar-ho i preparar les respostes. Cal tenir en compte que no disposarem de temps afegit per respondre, sinó que tant bon punt acabi el tribunal se'ns passarà la paraula perquè responguem de forma immediata. Per tant cal escoltar, prendre notes, ordenar i pensar les respostes tot gairebé de forma simultània. El profund coneixement del tema serà doncs essencial per poder dur a terme amb èxit aquesta part. Permetin-me alguns consells.

En primer lloc, cal intentar respondre totes les preguntes que hagin estat formulades, en la mesura del possible. Lògicament sempre queda el recurs d'evitar-ne alguna que ens pugui resultar una mica incòmode, però cal tenir en compte sempre que el Tribunal sap el que ha preguntat i per tant el que hem intentat eludir.

Segon, cal partir del principi de honestedat en les nostres respostes. Per descomptat que cal fer veure al Tribunal que hem treballat i que hem avançat en el coneixement del tema. Però cal valorar els riscos de voler demostrar més del que realment sabem. Per tant hem de partir de un to i una postura que denoti seguretat en les nostres respostes, evitar posar en evidència qualsevol incomoditat i sempre, amb to respectuós, fent arribar el que realment sabem evitant córrer riscos innecessaris.

El tercer punt fa referència al contingut de les respostes. De la mateixa manera que hem dit en relació al discurs, hem de recordar que ens trobem en un acte formal, científic, i basat en la fonamentació i el debat. I que tot està envoltat de un llenguatge propi. Per tant les respostes

han de seguir en aquest punt els mateixos principis que el llenguatge verbal: compte amb la sintaxi u bon ús del llenguatge científic.

Finalment, el quart consell és el de la combinació de l'educació amb fer valdre el nostre parer. És un binomi a vegades difícil per qui es troba davant de un Tribunal de TFG però que cal aprendre a utilitzar. Les opinions i les preguntes del Tribunal són un punt de vista científic, normalment basat en l'experiència i en el millor coneixement de la matèria. Però ens trobem davant de un debat científic, i per tant la diversitat de punts de vista està admesa. En tot cas hem de recordar que ha de ser un debat justificat, fonamentat, en definitiva argumentat. En aquest punt cal recordar al professor Manuel Atienza quan assenyala que *"el enfoque argumentativo del Derecho puede contribuir de manera decisiva a una mejor teoría y a una mejor práctica jurídica"*³. Per tant, no hem de tenir por a sostenir el nostre punt de vista si és diferent al que se'ns ha fet arribar des del Tribunal, però sempre justificant-ho amb arguments jurídics i sòlids i amb un to del tot respectuós.

IV. CONCLUSIONS

El Treball de Final de Grau als estudis de Dret és un acte formal en el que cal tenir en compte a l'hora de la seva exposició i defensa tant aspectes formals com aspectes de fons. Per tant és un moment en el que la comunicació adquireix una gran rellevància. I en això els aspectes del llenguatge han de ser presos amb molta cura, tant pel que fa al llenguatge corporal o no verbal com pel que fa a la transmissió verbal del coneixement.

Ens trobem davant de un repte en el que hem de conciliar forma, fons, llenguatge especialitzat, aspecte, etc. Però sobre tot hem de tenir la capacitat de fer arribar amb claredat com hem construït el nostre treball i, des del punt de vista del fons quina és la idea central que el fonamenta i amb quines bases se sosté. El fet de disposar de poc temps, i que no és convenient superar-lo, ens ha de fer tenir molta cura en la seva distribució i per tant molta precisió en el què i en el com volem dir les coses.

En tot cas la seguretat que ens dona l'estudi previ que ens ha portat fins a la defensa del treball és una eina que hem de recordar, i que ens pot ajudar molt en aquesta fase. Un treball de les característiques de un TFG és fruit de un estudi i evolució en l'aprofundiment i en la recerca sobre una matèria concreta. Per tant, quan arribem al punt de poder sostenir-lo davant de un Tribunal és perquè es considera que al darrera hi ha un coneixement suficient

³ ATIENZA, M., *El derecho como argumentación*, Ed. Ariel, Barcelona 2006, p. 61

ALGUNES RECOMANACIONS PER A L'EXPOSICIÓ ORAL DEL TREBALL DE FINAL DE GRAU

per a fer-lo valer i per a fer-nos valer. He de tenir la capacitat d'assolir aquest repte amb seguretat, però també la humilitat de qui fa una recerca, és a dir, intentant justificar els arguments propis però sabent que els dels altres poden ser com a mínim tant bons com els nostres. I admetre una millor argumentació no és una humiliació, sinó una possibilitat de millorar el nostre saber i un pas per a contribuir a la millora del coneixement en general.